



KUR'AN'DA İNSANIN DEĞERİ*

THE VALUE OF HUMAN IN THE QURAN

SÜLEYMAN KAYA

DOÇ. DR.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
suleymankaya@ibu.edu.tr



Öz:

Kur'an bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde varlık âleminin insan üzerinden kurgulandığı görülür. Çünkü insan, varlık âleminin merkezine oturtulmuştur. Konumu, halife olarak belirlenir ve bütünü açıklamalar o hedef alınarak yapılır. İnsan, bu örgü içerisinde çekip alınsa her şey hatta Kur'an bile anlamsızlaşır. Çünkü ona tüm varlıklardan farklı olarak akıl ve irade verilmiş, âdeta âlemin tümü onun hizmetine sunulmuştur. Bununla onun sorumluluğuna/imtihanına zemin hazırlanmıştır. Bu aşamadan sonra âhirete açılan yeni bir yaşam alanıyla hayat devam eder, yokluğa mahkûm edilmez. Varlık âlemindeki mücadele onun üzerinden yürür. Cinler onun için yaratılmış, şeytan ona musallat olmuştur. Meleklerin ulviliği ile şeytanın süfliliğidir ona değer katan. Kirâmen kâtibin onun yaptıklarını kaydeder. Azrâil onun canını alır. Kendi içinden çıkan peygamberler onun rehberliği için vardır. Yaptıklarıyla yüzleşecek ve karşılığını görecektir. Kıyamet onun için kopacak, mahşer onun için kurulacak, insan orada yaptıklarının hesabını verecektir. Cennet ve cehennem tasvirleri onun için yapılır. Biz makalemizde, her konusu ve pasajı insana yönelik bir mesaj olan Kur'an'ın insana atfettiği bu değer üzerinde durmak istiyoruz. Önce Kur'an'ın varlık tasavvuruna, sonra bu kapsamda insana atfedilen halife nitelemesine kısaca değinecek, ardından sorumlu olma veya imtihan edilme bağlamında ona yüklenen değere temas etmeye çalışacağız.

Abstract:

As the Quran is evaluated in its unity, it is realized that existence world has been built on human being. Because human has been mounted on the center of the existence world. His position is determined as the khalifa, and all the explanations are done by aiming this term. If human is pulled out of this pattern, everything, even the Quran, becomes meaningless. Because reason and willpower are bestowed on him apart from all the other existence, and almost all of the world has been offered to his service. By that way has been laid the groundwork for his responsibility/trial. After this stage, life goes on through a new life space where is opened into the hereafter, and not sentenced to the nonexistence. The struggle in the world of being takes place over him. The jinns have been created for him, and the devil has imposed himself on him. Highness of the angels and sadness of the devil increase of his value. The Qirâmen Qatibeen records what he did. The Azrail takes his life. There are the messengers who have come from his lineage for the guidance for him. He is going to face what he did, and be responded for what he did. The doomsday will break for him, and the last day will be established for him, and the man will give the account of what he did there. Descriptions of the paradise and the hell are made for him. We in the article would like to focus on this value of the Quran which is a message referring to human being with every subject and passage. Firstly, we will briefly refer to the Quran's conception of existence, then in this context to the khalifa description referring to human being. Finally, we would like to deal with the value which has been charged on him in the context of being responsible or tried.

Anahtar kelimeler: Kur'an, varlık, halife, insan, imtihan.

Keywords: Quran, existence, khalifa, human being, trial.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Yayınlanmamış-Genişletilmiş Sempozyum Bildirisi/Unpublished-Revised Symposium-Conference Paper	15.12.2018	16.12.2018	31.12.2018	0000-0003-3412-3570
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Kaya, Süleyman. "Kur'an'da İnsanın Değeri/The Value of Human in The Quran". <i>ilahiyat</i> sy. 1 (Aralık/December 2018): 51-64				

* Bu makale, 28-30-Ekim 2018 tarihlerinde Ağrı'da yapılan II. Ahmed-i Hâni Sempozyumunda sunulan "Kur'an'ın İnsana Atfettiği Değer" temalı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.



GİRİŞ

Tarih, insanla ilgili olarak kalbimize inşirah verecek sahnelerden bahsettiği kadar yüreğimizi dağlayan dramatik olayları da haber vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki insan, hayat bulduğu âlemin imarına katkı sağladığı gibi imhasına da sebep olabilmektedir. Âdeta süreç, onu merkeze alan bir eylemsellikle devam etmektedir. Onun bu duruşu, varlık içerisindeki yeri yine kendisini konu edinen çeşitli dinî, felsefî, ideolojik akımlar tarafından ele alınmakta ve her biri kendi zaviyesinden insana değer yüklemesi yapmaktadır. Bu algı, yaşamı olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir. Çünkü insanın kabul ettiği varlık ve insan tasavvuru ile davranışları arasında zorunlu bir bağlantı vardır. Bu bağlamda Kur'an'ın insana atfettiği değeri ortaya koymak ve ayrıcalığını göstermek önemlidir.

Kur'an iki kelime ile özetlenecek olsa bunlardan biri *Allah*, diğeri de *insan* olurdu. Allah ulûhiyetin, insan ise varlığın zirve kavramlarıdır. Çünkü Kur'an'ın ana teması, bu iki kelime üzerinde odaklanmaktadır. Bu anlatım örgüsü içinde –bir an için varsayalım ki- Allah kavramı gündemden çıkarıldı ve yok sayıldı; o takdirde varlık ve insan kavramları askıda kalır ve anlamsızlaşır. Öte yandan insan kavramı yok farz edildiği zaman da varlık kavramı anlamını yitirir/kaybeder. Tabii ki Kur'an, inanç temelli bir yaklaşımı öngörerek Allah kavramına her şeyin ötesinde bir anlam yükler. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk dışında her şey ancak onunla ilişkilendirildiğinde bir anlam ifade eder. Zaten insan da bu ilişki kapsamında değer kazanır. Çünkü Kur'an, bu tasavvurunda insanı merkeze almaktadır. Bu öylesine merkezi öneme sahip bir yerdir ki varlık âlemi sanki onun bu serüveni için yaratılmıştır. Kur'an'ın hemen her konusu dönüp dolaşır onda düğümlenmektedir. Belli ki yaratılış bizatihî onun varlık içerisindeki yerini anlatmak için tasvir edilmiştir. Şeytanla olan diyalog, onun varlık âlemindeki konumunu belirlemek için anlatılmıştır. Cin taifesinden bahis de öyle. Varlık âleminin bir nizam ve insicama sahip oluşu bu sebeple dillendirilmiştir. Cennet ve cehennem (âhiret) onun yaşam serüveninin sonucunu göstermek üzere tasvir edilmiştir. Bu anlatım örgüsü öylesine birbiriyle ilişkilidir ki içerisinde insanı çekip aldığımızda hemen her şey askıda kalmaktadır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu bu varlık tasavvuru içerisinde insana atfettiği değeri anlayabilmemiz için önce *Allah tasavvuru* üzerinde kısaca durmak, akabinde Kur'an'ın *varlık tasavvuruna* ana hatlarıyla değinmek gerekecektir. Ancak bundan sonra Kur'an'ın insana atfettiği değeri ele alıp ona yüklenen *sorumluluk* çerçevesi üzerinden bu değer nasıl betimlendiğini tespit etme imkânı olabilir.

1. KUR'AN'IN ALLAH TASAVVURU

Kur'an ilk önce, her şeyin kendisinde düğümlendiği, zamandan ve mekândan münezze, eşibenzeri olmayan, tek varlık Allah inancını temellendirir. Allah kendisini, araz ve cevher olarak





nitelenebilecek her şeyden nefyederek çeşitli isim ve sıfatlarla anlatır.¹ *Kelime-i Tevhid* olarak sembolleştirilebilecek bu ilke Kur'an'ın birçok ayetinde vurgulanmıştır.² Bu sebeplerdir ki Kur'an'ın düşünce sisteminin merkezinde Allah'ın birliği ve teklifi meselesi vardır denilebilir.³ Meselâ, “Göklerin ve yerin hükümranlığı O'na aittir. Hayat veren de öldüren de O'dur. O'nun gücü her şeye yeter. O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır. O her şeyin bilgisine sahiptir.”⁴ şeklindeki açıklama, Kur'an'ın Allah'ı tanıtırken yaptığı tasvirlerden sadece biridir.

Kur'an'a göre bütün işler eninde sonunda Allah'a döndürülecek⁵ ve O'nda son bulacaktır.⁶ Ama O'nun varlığı devam edecektir.⁷ Bu ve benzeri ayetlerdeki betimlemelerden bile Kur'an'ın düşünce sisteminin merkezinde Allah inancının yer aldığı rahatlıkla anlaşılabilir. Allah lafzının kendisi dışında herhangi bir varlığa isim olarak verilmemiş olması Kur'an'da bu noktaya atfedilen önemi açıkça göstermektedir.⁸ Nitekim Allah tasavvuru, Kur'an'ın anlatım sisteminin tamamına hâkimdir.⁹

Allah-varlık ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde Kur'an'ın tasvir ettiği Allah, yaratan; diğerleri ise yaratılanlardır. O, her türlü tasarruf sahibidir.¹⁰ Kâdir-i mutlaktır.¹¹ Allah demeye layık yegane varlık, yine Allah'ın bizatihi kendisidir. Allah dışındaki her şey tasavvufî terminoloji ile ifade edilecek olunursa “*mâsivâ*”dır.¹² Onun bu azameti; “Allah, öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka gerçek ilah/tanrı yoktur. O her daim diridir. O'nun varlığı hiçbir şeye bağlı değildir. O, her şeyi görüp gözetendir. O'nu ne gaflet basar ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur... O yüceler yücesi, büyükler büyüğüdür.” ayeti ile; “Ey peygamber de ki: O Allah birdir, tektir. Allah her vasfıyla mükemmel, her türlü ihtiyaçtan münezzehtir. O ne doğmuş, ne de doğurmuştur. O'nun hiçbir dengi, eşi, benzeri yoktur.” ayetlerinde en güzel şekilde dile getirilmiştir.

Kur'an, aynı zamanda her türlü şirk ihtimalini eleştirmiştir. Bu uyarıyı özellikle Allah'a inandığını ifade eden bir topluma karşı yapmış olması mânîdardır.¹³ Kur'an'ın farklı yerlerinde bazen isim olarak zikredilen, bazen de sıfat olarak tasvir edilen Allah vurgusu öylesine güçlüdür ki bunu izah sadedinde yapılan kimi açıklamalarda mesele zaman zaman teşbihe, teccîme, zaman zaman da izahı hiç de kolay olmayan vahdet-i vücûd anlayışına kadar

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Halîf, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979, s. 23.

² Ayet meallerinde zaman zaman Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş tarafından hazırlanıp TDV tarafından yayınlanan, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Ankara, 2006 ve Mustafa Öztürk'ün *Kur'an'ı Kerîm Meali*, Düşünce yayınları, İstanbul, 2013'den faydalanılmıştır. Bkz. el-Bakara 2/163; es-Sâffât 37/35; Muhammed 47/19; Teğâbun 64/13; Müzzemmil 73/9 vb.

³ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser neşriyat, ts. VII, 4731; H. A. R. Gibb, *Muhammedanizm An Historical Survey*, London: Oxford University Press, 1969, s. 37.

⁴ Hadîd 57/2, 3.

⁵ Bakara 2/28.

⁶ Necm 53/42; Rahmân 55/26.

⁷ Rahmân 55/ 27.

⁸ Bekir, Topaloğlu, “Allah”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 471.

⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts. s. 93; Gibb, *Mohammedanizm*, s. 37.

¹⁰ Mülk 67/1.

¹¹ Al-i İmrân 3/26; Şûrâ 42/49, 50.

¹² *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “Mâsivâ”, Komisyon, Ankara: DİB yayınları, 2010, s. 410.

¹³ A'râf 7/33; Yusuf 12/106; İsrâ 17/42, 43; Mü'minûn 23/117; Rûm 30/35.





götürülebilmektedir.¹⁴ Ancak Kur'an'da Allah-varlık ilişkisinden bu denli iç içe bir anlatımla söz edilmesine rağmen Allah, evrenden başkadır. O, doğanın herhangi bir parçası değildir. Evrenin bir boyutu da değildir. Çünkü O, yaratan; varlık âlemi ise yaratılandır.

Kur'an'a göre Allah, yarattığı varlık âlemi üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahiptir. Orada vuku bulan her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilir. Allah'a atfedilen bu irâde, kudret ve ezeli bilgi öylesine güçlü bir vurgu ile anlatılır ki sanki insana bile hürriyet alanı bırakmadığı izlenimi oluşabilir. Nitekim Cebriyye, meseleyi bu yönden okumayı yeğler.¹⁵ İtikâdî mezheplerin bir kısmı ise Kur'an'da emir ve yasakların varlığı başta olmak üzere fiilleriyle bizzat işin içerisinde olduğu çeşitli delilleri öne sürerek insana tanınan hürriyet alanının yine Allah'ın iradesiyle tahakkuk ettirildiğini ispata çalışır.¹⁶ Kısaca, yaratmayı dileyen, yarattığına istediği şekli veren O'dur. Yarattıkları üzerinde her türlü tasarruf hakkı da O'nundur. O'nun varlığı ezeli ve ebedî, yarattıklarının ki ise geçicidir.

Kur'an'ın Allah'ı merkeze alan bu yaklaşımına kısaca değindikten sonra onun *varlık tasavvuruna* ve bu kapsamda dile getirilen *insanın değeri* konusuna geçilebilir.

2. KUR'AN'IN VARLIK TASAVVURU

Kur'an'ın varlık tasavvuruna göre her şey Allah tarafından sonradan yaratılmıştır. "Hiç şüphe yok ki Rabbiniz Allah gökleri ve yeri altı günde/evrede yaratmış, yarattığı her şeyi hükmüne boyun eğdirip kâinatta mutlak hükümler kurmuştur. O Allah ki geceyi âdeti bir örtü gibi gündüzün üstüne serer. Gündüz dur durak bilmeksizin geceyi takip eder. Güneş, ay ve yıldızlar da hep O'nun hükmü uyarınca hareket eder. Dikkat edin! Yaratmak da yarattıklarını yönetmek de O'na aittir. Âlemlerin rabbi Allah ne yücedir."¹⁷ ayeti bunu en güzel şekilde anlatan pasajlardan sadece birisidir. Melekler dünyasından, cinler âlemine, arzdan semâya, güneşten aya, geceden gündüze, dağlardan taşlara, ağaçlardan bitkilere kadar her ne varsa O'nun tarafından yaratılmıştır. Kur'an bazen bunu katagorize ederek gayb ve şehâdet âlemi olarak nitelendirmektedir.¹⁸ Şan, şöhrat gibi hissî; makam mevki, yeme içme gibi maddî yönleriyle faydalanılan varlık âleminin tümünü ifade etmek için el-hayatü'd-dünyâ/dünya hayatı ifadesini kullanırken,¹⁹ sadece yeryüzünü ifade etmek istediğinde arz kelimesini kullanmaktadır. Dolayısıyla arz kelimesinin coğrâfî, dünya kelimesinin ise dînî ve ahlâkî bir yönünün olduğu söylenebilir.²⁰ Zira bu nitelemelerde insan tasavvuru dışına taşan bir varlık âleminde söz edildiğine de vurgu vardır. Bu sebeple varlık âlemi sadece maddî açıdan değil, Kur'an'ın ona yüklediği dînî ve ahlâkî anlamda gaybî âleme tekabül eden alanı da kapsayacak şekilde değerlendirilmelidir.

¹⁴ Bkz. Metin Yurdağür, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1984, s. 46-49; Ekrem Demirli, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabbacı Yayıncılık, 2012, s. 203-222; Mustafa Sabri, "Vahdet-i Vücut", çev. Hüseyin Atay, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, II, (1975), s. 155-157.

¹⁵ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, neşr. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB Yayınları, ts. s. 62; Şerafettin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul: Kayihan Yayınları, ts., s. 167; Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, İstanbul: İFAV, 1984, s. 198.

¹⁶ Bkz. Süleyman Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 149-167; İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2017, s. 112-119; Galip Türkan, "Kelamda İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi: Yaratma Kavramı Bağlamında Bir Değerlendirme", *İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, s. 139-158.

¹⁷ A'râf 7/54.

¹⁸ Sadece bir kısım ayetler için bkz. Hûd 11/123; Kehf 18/26; Hucurât 49/18 vb.

¹⁹ Muhammed Abdüh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947, IV, 272; İzutsu, *Allah ve İnsan*, s. 105.

²⁰ Yazır, *Hak Dini*, c. V, 335; Süleyman Uludağ, "Dünya", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, X, 22.





Kur'an, düşünce sınırlarını aşsa da insandan, temeli Allah'a dayandırılan yaratan ve yaratılan ilişkisine bu şekilde inanmasını ve gereğini yapmasını istemektedir. Çünkü Kur'an'da varlık âlemi hakkında verilen bilgilerin, Allah Teâlâ'nın kendisi dışında ama O'nunla da ilişkili olarak yaratılıştan cennet ve cehenneme kadar insanı merkeze alan bir yaklaşımla dile getirilmesinin asıl amacı budur. Bu sebeptendir ki Kur'an, varlık âleminin yaratılışını keyfilikle değil, belli bir amaca yönelik olmayla izah eder.²¹ Nitekim bu durum, "(Şunu unutmayın ki) Biz yeri, göğü ve bu ikisi arasındakileri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık."²² şeklinde açıklanmaktadır.

Yine Kur'an'ın anlam dünyasında varlık âlemindeki hemen her şey sahip olduğu nizam ve insicam açısından bir yandan Allah'ın varlığına delil olarak sunulurken, diğer yandan bunların her birisinin insanın sorumluluğuna zemin hazırladığına işaret edilmektedir. Hatta Kur'an bütünlüğü çerçevesinde düşünüldüğünde, Allah'ın varlığına ve teklifine delil olarak gösterilen tasvirlerin aynı zamanda insanın sorumluluğuna işaret ettiği anlaşılır. Bunun içindir ki Allah tasavvuru da dâhil Kur'an'ın bütün konularının insanı merkeze alan bir anlatıma sahip olduğu söylenebilir.

Kısaca ifade edilecek olursa Kur'an'a göre insan, Allah'ın dışındaki her şeyin O'nun eseri olduğunun farkına varmalıdır. Çünkü O, her şeyin yaratıcısıdır.²³ Hatta denilebilir ki O'nun hâkimiyeti âdeta bu yarattıkları üzerinden tesis edilmiştir.²⁴ Ayrıca O'nun dışındaki her bir varlık, yaratılmış olma vasfıyla varlık hiyerarşisinde O'nun aşağısındadır. Allah dışında araz, cevher, ins, cin, melek, şeytan vb. her şey yaratılmış olmayla mualleldir. Kur'an'ın anlatımına göre yine bunların tümü sonuçta O'na dönecektir. Çünkü O, bâkîdir.²⁵

Yukarıda özetle temas etmeye çalışıldığı gibi Kur'an'ın varlık tasavvuru, Allah inancıyla ilişkili biçimde dünya ve âhiret alanını kapsayacak şekilde belli bir gayeye matuf olarak sunulmaktadır. Zira Kur'an'ın betimlediği varlık anlayışı, insanın evrendeki yeri, eylemlerinin anlamı ve onun akıbeti gibi meseleler tümüyle bu gaye üzerinden temellendirilir.²⁶

2.1. KUR'AN'IN İNSANA ATFETTİĞİ DEĞER

Kur'an'da, insan/âdemoğlu karşılığı olarak, hem müzekker hem müennes için kullanılan ve cemisi bulunmayan *beşer* kelimesi yanında *ins*, *enâsî*, *ünâs*, *nâs*, *benî âdem* gibi kavramlar da kullanılmaktadır.²⁷ Bu açıdan Kur'an incelendiğinde, insanın hikâyesinin Hz. Âdem'in cennetteki yaşamı ile başlatıldığı,²⁸ Bezm-i Elest²⁹ ile sembolik bir anlatıma büründüğü, dünya hayatı ile temellendirildiği ve âhirete açılan kapı ile devam ettirildiği görülecektir.

Aslında insan da diğer varlıklar gibi sonradan yaratılmıştır. Ancak cismi, nefsi, bunları yöneten mücerret ruhu, akli ve iradesi bakımından diğer varlıklardan farklı bir mahiyete sahiptir.³⁰ Bu sebeple Kur'an, insanın hem maddî anlamda yaratılış güzelliğinden hem de ona

²¹ Duhân 44/38, 39.

²² Enbiyâ 21/16; Sâd 38/27.

²³ Bkz. En'am 6/102; Ra'd 13/16; Mü'min 40/62; Zümer 39/62.

²⁴ W. Montgomery Watt, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. Arif AYTEKİN, İstanbul: Kitabevi, 1996, s. 22.

²⁵ Rahmân 55/26, 27.

²⁶ Bkz. el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 97, 98; Demirli, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, s. 237-264.

²⁷ Bkz. A'râf 7/26, 27; Hicr 15/28; Furkân 25/49; Fâtur 35/45; Yâsin 36/60; Sad 38/71.

²⁸ Bkz. Bakara 2/35, 36.

²⁹ Bezm-i Elest: Allah ile insanlar arasında yaratılışları sırasında yapıldığı kabul edilen sözleşme. Bkz. Yusuf Şevki YAVUZ, "Bezm-i Elest", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 106; A'râf 7/172.

³⁰ Sadreddin KONEVÎ, *Kırk Hadis Şerhi*, çev. Ekrem DEMİRLİ, Ankara: İz yayıncılık, 2007, s. 67.





yüklediği mânevî içerikten söz etmektedir. “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık.”³¹ “Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı, size şekil verdi, şeklinizi de güzel yaptı. Dönüş de ancak O'nadır.”³² gibi ayetler onun maddî güzelliğini dile getirirken; kudret eliyle yarattığını,³³ ona kendi ruhundan üflediğini,³⁴ varlıkların isimlerini öğrettiğini ve meleklerden ona secde etmelerini istediğini³⁵ bildiren ayetler manevî boyutunu ifade etmektedir. Hatta onun bu yönünü vurgulamak için kısmen ilâhîdir bile denilmiştir.³⁶ Zira insan, ilâhî yaratıştan en çok pay alan veya ilâhî sıfatların kendisinde en çok tecelli ettiği varlık olarak nitelendirilmektedir.³⁷ Her iki yönüyle de o bir değerdir. Bu vurgularla Allah, onun diğer varlıklardan farkını ortaya koymaktadır. Kaldı ki Kur'an'ın çeşitli yerlerine serpiştirilen insanın yaratılış serüvenine dair bilgiler içerisinde dahi onun bu özel konumuna işaretler vardır.³⁸ Bu, öylesine güçlü bir vurgudur ki Kur'an'ın insana özgü olarak nitelediği bu potansiyeli Câbir b. Hayyân (ö. 200/815), insana verilen sınırsız yetenek olarak yorumlamıştır. Yorumunu, kuramsal olarak da olsa insan gücünün evrenin en son sır perdelerini yırtmaya yeteceği, hatta canlı ve cansız varlıklar yaratabileceği noktasına taşıması³⁹ makul gözükmemekle birlikte Kur'an'ın insana atfettiği özel değere işaret etmesi itibarıyla dikkate değerdir.

Kur'an, bir yandan insanı ontolojik yönden tanımlayıp evrendeki yerini belirlerken diğer taraftan onun varoluş amacını da ortaya koymaktadır. Nitekim, “Gerçek şu ki kendisinden ‘insan’ olarak söz edilmeye değer bir varlık haline gelinceye kadar insanın üzerinden uzun zaman geçti. (Nihayet üreme safhasına geldiğinde) biz insanı karışık bir sudan yarattık. Onu imtihan etmek maksadıyla yarattığımız için, kendisine işitip görme, anlayıp kavrama kabiliyeti verdik.”⁴⁰ ayetiyle bir yandan insanın yaratılışındaki basitliğe ve onun varlık olarak acizliğine dikkat çekilirken, diğer taraftan sahip olduğu akıl ve idrak gücü sayesinde varlıklar içindeki ayrıcalığıyla, kendisine yüklenen sorumluluğa dikkat çekilmiş olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında görülecektir ki insanın yeryüzündeki varlığının temel anlamı bu sorumluluğa muhatap olmasıdır. O, bu kıymetini varlıklar arasında halîfe (خليفة) olarak nitelendirilmesinden ve bu vasfıyla yüklendiği sorumluluktan almaktadır. Onun halîfe oluşuyla sorumluluğunun birlikte ifade edildiği ayetlerden birisi şudur: “Sizi yeryüzünün halîfeleri kılan, verdiği şeylerle denemek için sizi derece bakımından birbirinizden üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin cezası çok çabuk olandır. Yine O, gerçekten bağışlayan ve merhamet edendir.”⁴¹

³¹ et-Tîn 95/4.

³² et-Teğâbûn 64/3.

³³ Sâd 38/75.

³⁴ Bkz. Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/72.

³⁵ Bakara 2/31, 34.

³⁶ Adil Çiftçi, “Fazlurrahman'ın Dinamik Şeriat Anlayışı”, *İslâmiyât*, 1/4, (1998), s. 191.

³⁷ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997, V, 575; Sadık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İstanbul: İhtar Yayınları, 1999, s. 10.

³⁸ Bkz. En'am 6/2; A'râf 7/11, 12; Hicr 15/26-33; Mü'minûn 23/12-14; Secde 32/7-9; Sâd 38/71, 72.

³⁹ Fuat Sezgin, *İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, y.y., Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2004, s. 25.

⁴⁰ İnsan 76/1, 2.

⁴¹ En'am 6165.





Kelime olarak *halîfe*, kendinden öncekinin yerini alan, aslın yerine geçen, sultan, vekil anlamlarına gelmektedir.⁴² *Halîfe* ve çoğulu *halâif* lafızlarının Kur'an'da geçtiği yerlerde, bağlama bağlı olarak kazandığı anlam insana atfedilen değeri açıkça göstermektedir.⁴³ Bunlardan en dikkat çekici olanı insanın yaratılış sebebine ve serüvenine temas eden Bakara 30-34 arasındaki pasajlardır. Allah ile melekler arasında geçen bu diyalogda insan halîfe olarak nitelendirilmiş, ona verilen ayrıcalık vurgulanmış, meleklerden insanın bu durumuna saygı duymaları (secde) istenmiş, İblis hariç bütün melekler gerekli saygıyı göstermişlerdir.⁴⁴ Ayette geçen *halîfe* kelimesiyle Hz. Âdem'in şahsında insanoğlunun kastedildiğinden şüphe yoktur.⁴⁵ Sıhhati tartışılabilir olmasına rağmen bu ayetler çerçevesinde Âdemoğlu'nun daha önceden bozgunculuk yapmış bir topluluğun yerine getiriliyor olması gibi rivayetler *halîfe* kavramı üzerinden insana yüklenen anlamı daha da bariz hale getirmektedir.⁴⁶ Meleklerin bu yaratılış şaşkınlıkla karşılamaları, Hz. Âdem'e öğretilen isimleri bilememeleri ve neticede ona secde etmelerinin/saygı göstermelerinin istenmesi ona atfedilen değeri ortaya koymak adına yeterlidir.

Kaldı ki Kur'an'ın insana değer atfeden ayetleri sadece bu diyalogla sınırlı değildir. Te'kid için olan "lam" (ل) ve "kad" (قد) harfleriyle başlamasının yanında çokluk ifade eden tefîl babının (kerreme/كرم) ve ardından "benî âdem" ifadesinin kullanıldığı, "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."⁴⁷ ayeti bu seçkinliğin fitrî olarak tüm insanoğlunda mevcut olduğunu açıkça ifade ederken, içerisinde kasemin de yer aldığı şu ayetler bu durumu daha da güçlendirmiş olmaktadır: "İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emîn beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık."⁴⁸ "O, gökleri ve yeri bir amacı gerçekleştirmek üzere yaratmıştır. Size şekil vermiş, onunla en güzel şekle bürünmüşsünüz. Sonunda dönüşünüz O'na olacak ve O'na hesap vereceksiniz".⁴⁹ Ayetlerde söz konusu edilen beşerî mükemmeliyetin, gerek rûhî, gerekse bedenî bakımdan olabilecek en güzel kıvamı ifade ettiği söylenmektedir.⁵⁰

Kur'an'da insana atfedilen bu değer, bazen de *sahhara* (سَحْرَا) kelimesinin geçtiği ayetler bağlamında vurgulanmaktadır. Kelime olarak *teshîr*, "bir kimseyi istemese de zorla bir işe yönleltmek, itaat ve inkiyat ettirmek, birinin emrine vermek" anlamlarına gelmektedir.⁵¹ Kavramın kullanıldığı ayetlerde gayb ve şehâdet alemine ait birçok varlığın insanın

⁴² Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, nşr. Abdülhamid Hendâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, c. I, s. 437; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/1, 287; İsmail b. Hammad Cevherî, *Sihâh*, nşr. Ahmed Addu'l-Gafur Attar, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Muallimîn, 1990, IV, 1356; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Meârif, ts., s. 1235.

⁴³ Bkz. Bakara 2/30; En'am 6/165; A'râf 7/69, 74; Yunus 10/14, 73; Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26.

⁴⁴ Bakara 2/30-34.

⁴⁵ Cârullah Mahmûd b. Umer Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts. I, 61; Şihabuddîn es-Seyyid el-Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut: Daru Fikr, 1997, I/1, s. 351; Abduh, *Tefsîr*, I, 258, 259; Esen, Muammer, "İnsanın Halifeliği Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLV/1, (2004), s. 34.

⁴⁶ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, nşr. Ahmed Ferid, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, III, 425; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/1, 288, 289; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 61; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 82.

⁴⁷ İsrâ 17/70.

⁴⁸ Tîn 95/1-4.

⁴⁹ Teğâbûn 64/3.

⁵⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI/XXX, 314.

⁵¹ Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, nşr. Safvan Adnan Dâvûdî, Beyrut: Dâru's-Sâmiyye, 1997, s. 402; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s. 1963; Yazır, *Hak Dini*, VI, 4312.





KUR'AN'DA İNSANIN DEĞERİ

tasarrufuna boyun eğdirildiği ve hizmetine sunulduğu ifade edilmektedir.⁵² Nitekim daha önce ifade edildiği gibi insanın yaratılış sürecinin başlangıcının anlatıldığı Bakara suresi 30-34. ayetlerde geçen diyalogda; dünyayı imar konusunda tüm mahlûkatın insana boyun eğdirildiği (teshîr) gerçeği ve insanın varlık içerisindeki ayrıcalığı vurgusuna işaret edilmişti.⁵³

Yine Kur'an'ın konu edindiği varlık âlemi ve onun sona erdirilmesi/kıyâmet, insan üzerinden kurgulanmaktadır. Doğum ve ölüm sanki onu hikâye etmektedir. Kıssalar, belli ki onun serüvenidir. Varlık âlemindeki mücadele onun üzerinden yürümektedir. Cinlerin varlığı ve konumundan bahsediliş ona verilmek istenen bir mesaj gibidir. Şeytan ona musallat olmuştur. Meleklerin ulvîliği ile şeytanın süflîliği ona değer katar. Kirâmen kâtibin melekleri onun yaptıklarını kaydetmektedir. Ölüm meleği onun canını almaktadır. Peygamberlerin rehberliği cin taifesi gibi diğer varlık alanlarına sirayet etse de onda düğümlenir. Yaptıklarıyla yüzleşecek ve karşılığını görecektir varlık adeta odur. Kıyamet onun için kopacak, mahşer onun için kurulacaktır. Orada hesap verme meselesi yine insanda odaklanır. Cennet ve cehennem tasvirleri onun için yapılmaktadır. Kaldı ki Kur'an'da epeyce yer tutan, insanın ceza ve mükâfatına yönelik açıklamalar bir uyarıyı da içerisinde barındırmaktadır.

Bu noktada akla, Kur'an'da insanın zafiyetinden,⁵⁴ hırslılığında,⁵⁵ aceleciliğinden,⁵⁶ zâlim ve cahilliğinden,⁵⁷ nankörlüğünden⁵⁸ söz eden ayetlerin de olduğu gelebilir. Hâlbuki ilgili ayetlerde Allah'a nispetle insanın âdeta bir hiç konumunda olduğu dile getirilerek sorumluluğu çerçevesinde yapması gerekenlere yönelik bir telkin söz konusudur. Bu ayetlerde insana, kendisine yüklenen zıt kabiliyetler hatırlatılarak sorumluluğu/imtihanı çerçevesinde karşılaşacağı iyiyi veya kötüyü tercihte iradesini düzgün kullanması öğütlenmektedir. Dolayısıyla ilgili ayetlerde çelişkiden ziyade yine onun seçkinliğine ve safiyetini korumasına yönelik bir uyarı söz konusudur.

Kısaca ifade etmek gerekirse Kur'an'ın her bir pasajı, konusu, mesaj ve maksadı ancak insana atfedilen bu değer üzerinden daha iyi okunup anlamlandırılabilir. Çünkü insan, kelimenin etimolojik anlamlarından birisini çağrıştıracasına adeta kâinatın göz bebeğidir. İnsanı çekip aldığımızda birçok konu boşlukta kalır ve anlamsızlaşır. Meselâ, insanın olmadığını farz ettiğimiz varlık âleminde Kur'an'da cin taifesinden niçin bahsedildiği kolay çözümlenemez. Melek ve şeytan zıtlığında anlatılan tasvirleri de yorumlamak zorlaşır. Kur'an'ın kendisi dahi muhatapsız kalır. Zaten vahyin bu anlamda muhatabı sadece insandır. Çünkü bizatihi Kur'an, kendisini insana yol gösterici olarak niteler.⁵⁹ İnsanın olmadığı bir yerde âhirete müteallik tüm anlatımlar boşa çıkar. Sonuç itibarıyla, Kur'an'ın varlık âlemine dair bütün anlatımı insanı ve onun yaşam serüvenini hedef almaktadır. Meseleyi, Niyâzî Mısırî'nin şu beyti âdeta özetler niteliktedir:

Kenz-i mahfî âşîkar hep sendedir.

Yaz u kış leyl ü nehâr hep sendedir.

iki âlemde ne var, hep sendedir.

⁵² Bkz. İbrâhîm 14/32, 33; Ra'd 13/2; Hicr 15/28, 29; Nahl 16/12, 14; Hac 22/36, 65; Lokman 31/20; Zuhruf 43/13; Câsiye 45/13.

⁵³ Abdüh, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm*, c. I, s. 269.

⁵⁴ Nisa 4/28.

⁵⁵ Meâric 70/19.

⁵⁶ Enbiyâ 21/37.

⁵⁷ Ahzâb 33/72.

⁵⁸ Hûd 11/9; Hac 22/66; İsrâ 17/67.

⁵⁹ Bakara 2/2, 5; Nahl 16/102; Neml 27/2, 7; Zümer 39/23; Fussilet 41/44 vb.





Gayrı bakma sende iste sende bul.⁶⁰

Hiç şüphe yok ki insan bu değerini, ona yüklenen *sorumluluk/teklif* veya bir başka ifade ile tabii tutulduğu *imtihan* sebebiyle elde etmektedir. Konunun tüm boyutlarıyla tamamlanabilmesi için bu aşamada Kur'an'ın ona yüklediği bu *sorumluluk* ilkesinden de ana hatlarıyla söz etmek gerekecektir.

2.2. KUR'AN'IN SORUMLU VARLIK NİTELEMESİ

Yukarıda bahsedilmeye çalışıldığı gibi evrenin öznesi durumunda olan bu tâc varlık⁶¹ başıboş bırakılmayacaktır.⁶² Aslına bakılırsa Kur'an'ın insana atfettiği değer temeli ona yüklenen bu sorumluluğa/emânete dayanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın insan için zikrettiği özelliklerin tümü sorumlu varlık (المخلوق المسئول) ilkesinde düğümlenmektedir.⁶³ Bu sorumluluğu tüm boyutlarıyla, "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir."⁶⁴ ayeti bariz bir şekilde ifade etmektedir. Ayette *emânet* olarak nitelenen sorumluluğun gerek dinî gerekse dünyevî hemen her şeyi kapsayacak nitelikte olduğu belirtilmiştir.⁶⁵

el-Emn, el-emân gibi masdarlar varken⁶⁶ söz konusu ayette *emâne*'nin kullanılmış olmasından hareketle burada, amânetin, insana Allah'ın tevdi ettiği bir görev olduğundan hareketle, Allah'ın bu konuda insana güvendiğine, bu sebeple sorumluluk yüklediğine değinilmiş; mükellef olmanın gerektirdiği şeylerden her birini eksiksiz yerine getirmesi gerektiği sonucu çıkarılmış,⁶⁷ insana yüklenen sorumluluğa emanet denilmesinin sebebi bu şekilde izah edilmiştir.⁶⁸

Ayrıca Kur'an'da, teklifin/sorumluluğun, teşbih sanatı kullanılarak önce göklere ve yere arz edildiğinin, onların çekimser kalması sebebiyle görevi insanın yüklediğinin ifade edilmesinin insana atfedilen değer bakımından içerisinde ayrı bir mesaj barındırdığına dikkat çekilmiştir.⁶⁹ Zira durumun ehemmiyeti ve büyüklüğü ancak böyle bir teşbih-i temsîli anlatımla vurgulanabilirdi.⁷⁰ Bu sebepledir ki Mevdûdî, meseleyi biraz daha netleştirerek, buradaki emânetin insana verilen *hilâfet* olarak algılanması gerektiğini ifade etmiştir.⁷¹ Aslında Kur'an dilinde bunun diğer bir adı insanın gücü dâhilinde mükellef/sorumlu olma durumudur.⁷² Kur'an'ın altı farklı yerinde geçen *emânet*,⁷³ emanetin değişik boyutlarına işaret

⁶⁰ Mahmut Sadettin Bilginer, *Niyazi Mısrî Divanı Şerhi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1976, s. 138.

⁶¹ Kılıç, *Kur'an'ı Anlama Sorunu*, s. 11.

⁶² Kıyâme, 75/36.

⁶³ Akkâd, *el-İnsân fi'l-Kur'an*, s. 16.

⁶⁴ Ahzâb 33/72.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII/XIII, 71; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 385.

⁶⁶ el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 90; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI/XXII, 139.

⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 57; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI/XXII, 139.

⁶⁸ Nâsuru'd-Dîn Ebû Said Abdullah b. Amr Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esr'aru't-Te'vîl*, Mecmua mine't-Tefâsîr içerisinde, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, , ts. V, 143.

⁶⁹ Zemaşerî, *Keşşâf*, III, 248; Yazır, *Hak Dini*, VI, 3934; Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Heyet, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, IV, 465.

⁷⁰ Teşbih-i temsîli: Benzetme yönü, birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde olan ve birden fazla unsurdan meydana gelen teşbihe denir. Bkz. Bulut, Ali, *Belâgat*, İFAV, İstanbul, 2015, s. 209.

⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîm*, IV, 465.

⁷² Bkz. Bakara 2/233, 286; Nisa 4/84; En'am 6/152; A'râf 7/42; Mü'minûn 23/62; Talâk 65/7.

⁷³ Bkz. Bakara 2/283; Nisâ 4/58; Enfâl 8/27; Mü'minûn 23/8; Ahzâb 33/72; Meâric 70/32.





KUR'AN'DA İNSANIN DEĞERİ

etmesine rağmen *sorumluluk* anlamında birleşmektedir. Kaldı ki “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁷⁴ ayeti insanın bu görevinin kulluk boyutuyla tecelli etmesi gerektiğini açıkça vurgulamaktadır.

Kur'an'ın insana yüklediği sorumluluk/emanet, fert bazında olduğu kadar cins bazında da öngörülmüştür. Yani Kur'an'a göre insanın ferdî sorumluluğu olduğu gibi toplumsal sorumluluğu da söz konusudur.⁷⁵ Bazı ayetlerde kullanılan “Ey insanlar!” veya “Ey âdemoğlu” şeklindeki hitaplar, insanlığın toplumsal boyutunun dikkate alındığını göstermektedir. Ayrıca geçmiş ümmetlere dair anlatılan helak edilme sahneleri de toplumsal sorumluluğun yerine getirilmeyişinin bedeli olarak okunabilir.

Aslında insan, fitrî haliyle o sorumluluğu hissedebilecek nitelikte yaratılmıştır. Sahip olduğu akıl ve irade sanki onu buna yönlendirmektedir. Zaten Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Maturîdî'nin (ö. 333/944) herhangi bir şer'î delil olmasa dahi insanın akıyla Allah'a inanması gerektiğini söylemesi de bu sebeptir.⁷⁶

Kur'an'ın anlam dünyasındaki bu sorumluluk süreci, *insanın imtihanı* olarak değerlendirilmektedir. Kur'an'da çeşitli kavramlar kullanılarak birçok ayette dile getirilen bu *imtihan*, dünya şartlarında insanın doğumu ile ölümü arasındaki yaşam sürecinde gerçekleşmektedir.⁷⁷ İmtihanın ana ilkeleri Kur'an tarafından belirlenmiştir. O'nun dilinde bunun kapsamı, başta Allah'a iman ve O'na kulluk olmak üzere, “*hayır ve şer*” veya “*hasenât ve seyyiât*” şeklinde geniş bir alana yayılarak ifade edilmiştir. Bunun içinde insanın gönlüne hoş geleninden azıcık hoşnutsuzluk yaratanına kadar yaşanılması muhtemel her şey vardır. Hatta belki de zor olanı gönle hoş gelenle imtihan olmaktır. Nitekim Kur'an, farklı yerlerinde bu imtihanın canla, malla, evlatla, korkuyla, savaşla vb. yapılabileceğini belirterek anlatımını bazen somutlaştırmaktadır. Bunları çeşitli şekillerde kabaca sınıflamak da mümkündür.⁷⁸ Bununla birlikte herkesin imtihanı, kendi dünyasında yüzleştiği, yaşadığı şeylere karşı belirlediği tutumla gerçekleşmektedir. Bunun sınırlarını çizmek ve çeşitlerini saymak hemen hemen mümkün değildir. Çünkü her birey kendi yaşadıkları ve hissettikleriyle âdeta ayrı bir dünyadır. Kur'an'ın buradaki ana ilkesi hiç kimsenin güç yetiremeyeceği bir imtihanla sınanmayacağıdır.⁷⁹

Kur'an'a göre bu süreçte insan, ya ahsen-i takvime yönelecek ya da esfel-i sâfilîne doğru yol alacaktır. “*Ona iyi ve kötü olma kabiliyetini verdi*”⁸⁰ ayeti insandaki bu potansiyeli dile getirmektedir. Ya takvada zirveye ulaşarak Allah'ın rızasına erecek⁸¹ ya da hayvanlardan da aşağıda (belhüm edal) dipte bir yer edinecektir.⁸² Onun yaşam skalası bu iki değer arasında gidip gelecektir. O, mânevî değerini bu yolculukta bulunduğu konumdan alacaktır. Çeşitli boyutlarıyla gerçekleşecek imtihanla sonuçta insanlar arasında hiyerarşik bir yapı ortaya çıkacaktır. Zaten Kur'an'ın insana yönelik bazı eleştirileri ve ceza tehditleri, insanın yaşamını ortaya koyduğu değerler çerçevesinde tamamlamaya yöneliktir. Zira Kur'an, insana ait bütün

⁷⁴ Zâriyât 51/56.

⁷⁵ Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, s. 75-79.

⁷⁶ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 11-19; Topaloğlu, “Allah”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 475.

⁷⁷ Bkz. Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, s. 23-45.

⁷⁸ Bkz. Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, s. 23-45; 199-315.

⁷⁹ Bakara 2/286.

⁸⁰ Şems 91/8.

⁸¹ Fecr 89/27-30.

⁸² Furkan 25/44.





değer yargılarını bu ilke üzerinden üretmektedir. Bunun için Allah insanlığın geneline hitaben, “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”⁸³ buyurmuştur. Düşeceği hatalar karşısında hemen cezalandırmayarak tövbeye teşviki ve bu bağlamda af va’di ancak bu şekilde okunabilir.

Kur’an’ın anlam yelpazesinden, insanın taşıdığı bu halet-i ruhiyenin içinde yaşadığı topluma da sirayet ettiği anlaşılmaktadır. O, ya Ashâb-ı Kehf olur ya da Ashâb-ı Uhdûd. Onun oluşturduğu cemiyetten ya Hz. Adem, İdris, Salih, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed’in yolunu temsil eden hidayete ermiş topluluklar; ya da Âd, Semûd, Lût gibi helaka maruz kalan guruh ortaya çıkacaktır.

Nihayetinde Kur’an’a göre insanın imtihan serüveni bireysel ölümüyle veya kıyametin kopmasıyla tamamlanacak, bu aşamadan sonra yaptıklarının karşılığını göreceği, kısaca *âhiret hayatı* diye ifade edebileceğimiz cezâ ve mükâfat aşaması başlayacaktır. “Biz her insanın iyi-kötü yaptıklarını kendi boynuna yükleriz. Kıyamet günü ise onun bütün amellerini bir kitap olarak önüne koyarız. O da bütün yaptıklarının amel defterinde kayıtlı olduğunu görecektir. Sonra ona, ‘Şimdi oku bakalım amel defterini. Bugün kendi hesabını kendin görmeye yetersin’ denecektir”⁸⁴, “Küçük bir iyilik yapan kimse o iyiliği amel defterinde görecek, küçük bir kötülük işleyen de o kötülüğü amel defterinde görecektir.”⁸⁵ ayetleri insanın dünya yaşamı sonucunda maruz kalacağı hesabın ana karakterine ışık tutmaktadır. Âhirete kapı açarak insanı yokluğa mahkûm etmemesi Kur’an’ın insana atfettiği en önemli değer boyutudur. Onu adeta orada ebedileştirmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Kur’an’ın âhiret adına olumlu/Cennet veya olumsuz/Cehennem olarak yaptığı tasvirler de yine insana atfettiği değerle ilişkilidir. Çünkü Kur’an’da âhiret âlemine yönelik yapılan izahları, orada insanın yüzleşeceği yaşam serüvenini anlatmanın yanında ve hatta ötesinde insanın dünyada ayağını denk almasına ilişkin uyarılar olarak değerlendirilmelidir. Bu uyarılarla onun aslî hüviyetini, yani fitrî (saf) özelliğini koruması istenmektedir. Neticede çift boyutlu anlam içeriğiyle Cennet-Cehennem veya kısaca âhirete yönelik açıklamaların dahi insana atfedilen değer etrafında düğümlendiği görülür.

SONUÇ

Kur’an ezeli, ebedî, tek olan Allah ile sonradan yarattıkları arasında mutlak bir ayırım yapmakta, O’nu sıfatlarıyla anlatıp eşsiz ve benzersizliğini dile getirmektedir. Sonradan yaratılanlar arasında ise insana özel bir konum belirlemektedir. Bu anlatım ağında diğer varlıklar, kendi mükemmellikleri yanında sanki insanın yaşam şartlarını oluşturmak için yaratılmış mütemmim cüzler gibidirler.

Kur’an’ın insanı merkeze alan varlık izahı yanında onu Allah’ın kudret eliyle yarattığı, ona kendi ruhundan üflediği, şeytandan insana secde etmesini istediği şeklindeki vurguları, varlık içerisinde insana atfedilen özel değere işaret etmektedir. Ayrıca bu seçkinlik, halife kavramıyla taçlandırılmış, kulluk nitelemesiyle de özgün hale getirilmiş olmaktadır. Dolayısıyla Kur’an, insana yönelik açıklamalarında onun maddî varlığı kadar mânevî yönüne de işaret etmiş bulunmaktadır. Diğer varlıkların tümü sanki ona hizmet için yaratılmıştır. Bu durum, çeşitli yönleriyle, “teshîr” kavramının kullanıldığı ayetler bağlamında açıkça görülebilmektedir.

⁸³ Hucurât 49/13.

⁸⁴ İsrâ 17/13, 14.

⁸⁵ Zilzâl 99/7, 8.





KUR'AN'DA İNSANIN DEĞERİ

Kur'an'a göre varlık âlemi içerisinde insana değer kazandıran en önemli unsur yüklendiği sorumluluktur. Bu sebeple hiçbir varlık hakkında dile getirilmediği halde sadece insanın her tür yaşam öyküsünün kayıt altına alındığından söz edilmektedir. Onun için varlık âleminin tüm tasvirlerinin insanla ilişkili olduğu söylenebilir. Kendisine verilen akıl ve irâde yeteneği onu diğer varlıklardan ayıran en önemli yönüdür. O, dünya hayatında, kendi algı dünyasına göre hayır-şer, iyi-kötü olarak niteleyebileceği her şey ile imtihan edilmektedir.

İnsan, gerek birey gerekse toplumsal olarak yaptıklarından sorguya çekilecektir. Bu süreç, insanın ölümü veya kıyametin kopmasıyla başlatılacak, âhirette yaptıklarıyla yüzleşecek ve karşılığını alacaktır. Nitekim Cennet-Cehennem başta olmak üzere Kur'an'ın âhiret hayatına dair tasvirleri, insanın gelecekte yüzleşeceği hesaba ve sonucuna yönelik uyarı mesajı taşımasının yanında, aslî yapısını korumasına ve hatta en üst konuma (takvâ) yükselmesine dair rehberlik edici öğütleri içermektedir. En önemlisi de âhirete açtığı kapı ile Kur'an, insanı yokluğa mahkûm olmaktan kurtarmaktadır.

Kur'an'ın elest bezmi betimlemesiyle başlattığı, âhirete açılan pencere ile sürdürdüğü insanlık hikâyesinin -Allah'ın zâtına dair verdiği bilgiler hariç tutulursa- baştan sona insan merkezli olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla her konu ve pasajı insan merkezli olan Kur'an'ın insana atfettiği bu değer, başka hiçbir varlıkla kıyaslanmayacak niteliktedir.





KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Akkâd, Abbas Mahmud, *el-İnsân Fi'l-Kur'an*, Kahire: Mektebetü'l-Usre, ts.
- Âlûsî, Şihabuddîn es-Seyyid el-Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut: Daru Fikr, 1997.
- Beydâvî, Nâsuru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullah b. Amr, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mecmua mine't-Tefâsîr içerisinde, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bilginer, Mahmut Sadettin, *Niyazi Mısrî Divanı Şerhi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1976.
- Bulut, Ali, *Belâgat*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *Sihâh*, nşr. Ahmed Addu'l-Gafûr Attar, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Muallimîn, 1990.
- Çiftçi, Adil, "Fazlurrahmân'ın Dinamik Şeriat Anlayışı", *İslâmiyât*, 1/4, (1998), 171-203.
- Demirli, Ekrem, *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Esen, Muammer, "İnsanın Halifeliği Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLV/1, (2004), 15-38.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, nşr. Abdülhamîd Hendâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Gibb, H. A. R., *Muhammedanizm An Historical Survey*, London: Oxford University Press, 1969.
- Güler, İlhamî, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, , ts.
- el-İsfahânî, Râğîb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, nşr. Safvan Adnan Dâvûdî, Beyrut: Dâru's-Sâmiyye, 1997.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Kaya, Süleyman, *Kur'an'da İmtihan*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Kılıç, Sadık, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İstanbul: İhtar Yayınları, 1999.
- Konevî, Sadreddin, *Kırk Hadis Şerhi*, çev. Ekrem Demirli, Ankara: İz yayıncılık, 2007.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Halîf, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, nşr. Ahmed Ferid, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Mustafa Sabri, "Vahdet-i Vücûd", çev. Hüseyin Atay, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, II, (1975), 151-174.
- es-Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, neşr. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB Yayınları, , ts.





KUR'AN'DA İNSANIN DEĞERİ

Sezgin, Fuat, *İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, y.y., Türkiye Bilimler Akademisi, 2004.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.

Bekir, Topaloğlu, "Allah", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 471-498

Türcan, Galip, "Kelamda İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi: Yaratma Kavramı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, 15/2, s. 139-158.

Watt, W. Montgomery, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. Arif Aytekin, İstanbul: Kitabevi, 1996.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Bezm-i Elest", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 1992.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, ts.

Yeprem, Saim, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, İstanbul: İFAV, 1984.

Yurdağür, Metin, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.

Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Umer, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

